

ЗНАЧЕННЯ КИЄВА У ХУДОЖНІЙ ТА ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ ОСИПА НАЗАРУКА

У статті представлено короткий аналіз ролі міста Києва у творах Осипа Назарука. Враховуючи історичний контекст, зроблено спробу з'ясувати вплив стереотипів та регіонального походження на спосіб сприймання галицьким письменником української столиці та окреслити його погляди на майбутнє Києва.

Ключові слова: Осип Назарук, Київ, Львів, Велика Україна, Галичина.

This article presents concise analysis of the role of the city of Kyiv in the works of Osip Nazaruk. Having in mind the historical context, there is an attempt to describe influences of stereotypes and local origin on the way of perception of the Ukrainian capital by the Eastern Galician intellectual and establishing his vision of the future of the city of Kyiv

Key words: Osip Nazaruk, Kyiv, Lviv, Great Ukraine, Eastern Galicia.

W artykule dokonano zwięzłej analizy roli miasta Kijowa w pracach Osypa Nazaruka. Uwzględniając kontekst historyczny, podjęto próbę określenia wpływu stereotypów oraz pochodzenia regionalnego na postrzeganie ogólnoukraińskiej stolicy przez wschodniogalicyskiego inteligenta oraz ustalenia jego wizji przyszłości Kijowa.

Słowa kluczowe: Osyp Nazaruk, Kijów, Lwów, Wielka Ukraina, Galicja Wschodnia.

Важко переоцінити вплив Осипа Назарука (1883–1940) на розвиток українського культурно-національного та суспільно-політичного життя Східної Галичини першої половини ХХ століття. Його творча спадщина є ключовою для вивчення українського політичного та інтелектуального дискурсу цього періоду.

Майбутній політичний діяч та блискучий публіцист народився у подільському містечку Бучач. В юному віці він надавав перевагу соціалістичному світобаченні. За освітою юрист, університетське навчання закінчив у Відні. Працював адвокатом. Швидко пов'язав свою долю з політичною діяльністю. Як член Української радикальної партії виявив себе талановитим і дуже плідним публіцистом. У численних статтях та публікаціях, що вийшли окремим друком, ним порушувалися вагомі соціальні та національні питання цієї доби. Пробирав своїх сил також на ниві художньої літератури [24, с. 11–13].

Назарук взяв участь у всіх важливих подіях епохи. Зокрема у революційні 1918–1919 роки він працював членом українських урядів з обох боків річки-кордону Збруч. Після поразки українських визвольних змагань Назарук, як близький соратник диктатора Петрушевича, опинився спочатку у Відні. Звідти у якості представника уряду ЗУНР в екзилі подався до Канади і США з метою шукати підтримку та кошти на потреби галицьких еміграційних державних установ [9, с. 178].

За океаном він пережив серйозний світоглядний злам. Розірвавши зв'язки з середови-

щем галицьких емігрантів, зав'язав співпрацю з консервативним руслом українського політичного життя. Відмовившись від соціалістичних поглядів, став глибоко віруючим греко-католиком. Почав активно пропагувати гетьманські політичні позиції. Після повернення до Львова, увійшов до грона чільних постатей українського католицького політичного табору Східної Галичини та обійняв посаду головного редактора газети «Нова Зоря», демонструючи прив'язаність до християнських цінностей та наголошуючи на перевагах монархічного устрою [20, с. 66–67].

Після входу радянських військ у Львів, боячись репресії, він вирішив емігрувати з рідної Галичини на корінні території Польщі [13, с. 25]. Спочатку перебував у Варшаві, а згодом переїхав до Кракова де помер від інфаркту в 1940 р.

Окремі праці Назарука виходили друком вже у першу декаду ХХ ст. До 1939 р. з-під його пера вийшло чимало політичних брошур, а також численні статті на актуальні теми, трактати, спогади та репортажі з поїздок. Останні оприлюднювалися як на шпальтах газет і журналів, так і окремими книжками. Особливо помітний резонанс викликали публікації політичного характеру. З художніх творів Назарука, переважно оповідань та романів на історичні теми, сьогодні найвідоміші, перевидані у незалежній Україні, – «Осомисл» та «Роксоляна» [6, с. 26–29].

У радянські часи творчий доробок Осипа Назарука, його життєвий шлях та історія суспіль-

но-політичної діяльності, як правило, замовчувалися. Тільки після відновлення української незалежності вони стали предметом серйозної уваги доволі численної групи науковців [5; 1; 23].

Опоненти Назарука нерідко закидали йому «безхребетність», називали «політичним хамелеоном» [3, с. 564]. Таке ставлення зумовлене не тільки частими світоглядними переворотами публіциста. Міняючи політичні кольори, він неодноразово вдавався до різкої, іноді несправедливої критики інакодумців.

Незалежно від змін світогляду автора, у його багатій письмовій спадщині можна визначити кілька характерних рис. Передусім Назарук послідовно пропагував концепцію виокремлення рідної Галичини із загальноукраїнського контексту. Вже у ранні роки, згідно із програмою радикальної партії, він бачив свою малу батьківщину частиною великої української території, природним центром якої вважався неодмінно Київ [22, с. 58; 19, с. 11]. Водночас у роки української революції політичне середовище Назарука обстоювало ідею автономії галицьких земель у складі соборної держави [12, с. 5–15]. Не зайве пригадати, що цю вимогу було задоволено шляхом включення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) до складу УНР на автономних правах західних областей УНР.

Втім, коли державотворчі зусилля зазнали фіаско, еміграційний уряд відновленої ЗУНР вважав доцільним творити незалежну галицьку українську державність із осередком у Львові. Сам Назарук активно пропагував цю концепцію, неодноразово порушуючи це питання у палких дискусіях у пресі та публічних виступах [7, с. 76].

Після повернення з поїздок до Канади і США Назарук – уже як чільна постать католицького руху – підтримував ідею тимчасової галицької автономії в межах польської держави. Водночас питання соборності українських земель у філософії Назарука дедалі більше ускладнювалося. Чи не найповніше свої думки про бажану роль Галичини в загальноукраїнському житті автор виклав у праці «Галичина й Велика Україна» [11]. У цій книжці Назарук представив суперечливу концепцію окремого розвитку обох частин України, посилаючись на відмінність їхніх історичних і релігійних традицій та культурних цінностей. У праці вказувалось навіть на расову нижчість «наддніпрянців» [2, с. 332–333].

Можна погоджуватися із загальними висновками сучасних українських дослідників, які зараховують Осипа Назарука до числа прихильників соборницької ідеї [1, с. 8]. Проте наявні

джерела засвідчують, що його ставлення до ідеї соборності було доволі складним і неоднозначним. На жаль, це питання залишається ще недостатньо висвітленим і, безсумнівно, заслуговує на подальші ґрунтовні дослідження.

Мета цієї статті – дати невеликий поштовх для поглиблення проблеми концепції Галичини у світоглядній системі Назарука. Аби з'ясувати, які тенденції були визначальними для окреслення ним становища цього регіону стосовно решти українських земель, неможливо оминати питання про значення міста Києва. Давня столиця Київської Русі відігравала майже міфічну роль у світобаченні тогочасних українських патріотів як безперечний географічний та духовий центр української національної думки.

Проте серед особистих цінностей Назарука чільне місце займав неодмінно Львів – головне місто «малої батьківщини» і, у деякі періоди, центр української національної ідеї в цілому. Автор «Роксоляни» нагадував, що столиця Галичини завжди була об'єктом ворожих зазіхань. Її мури давали духову силу й оберігали від нападів. Так у «Рокслоляні» автор описував агресію татар на рідну землю: «Йдучи з трьох різних сторін, змагали вони до одної мети, до серця Східної Галичини і впивалися в околицю Львова мов три криваві мечі в груди людини» [18, с. 17]. Саме столиця Галичини та її минуле були найчастіше предметом уваги Назарука.

Водночас, можна гадати, що у світоглядній системі Назарука було місце для двох таких осередків. Порівняння, пошуки паралелей та відмінностей між двома духовними центрами українства не були в цю добу рідкістю. Сам автор «Роксоляни» стверджував: «Київ представляє для України таке значіння, як Львів для Східної Галичини, а може навіть більше. Заступити Києва навіть сяк-так не може ні одне українське місто. Одеса тільки матеріально вигідніша до певної міри від Києва» [17, с. 23].

Водночас не варто забувати про знаковий епізод, що трапився у листопаді 1918 р. у Білій Церкві. Тоді Назарук, виступаючи делегатом ЗУНР, намагався переконати раду Українських Січових Стрільців у доцільності збройної підтримки для Галичини і спільного маршу проти поляків. Доводив, що саме Львів, а не Київ є «ключем визволення всієї України». Зрештою, за словами очевидця, «Назарук розплакався і, представивши важкі бої у Львові, говорив: „Батьки і матері вас проклянуть, якщо не підете на Львів!”» [8, с. 147] Риторичні зусилля зали-

шилися безрезультатними, оскільки стрільці не збиралися покидати Великої України.

Не зайвим було би простежити ставлення Осипа Назарука та інших галичан до «великоукраїнських» просторів у контексті деяких сучасних теорій, зокрема гуманітарної географії Йі-Фу Туана. Актуальним залишається питання, наскільки прибулець із Західної України здатен був відчувати особисту близькість до міста Києва, приватну прив'язаність до його історичних та сучасних місць – пам'ятників, храмів, цвинтарів. Якою мірою можливим було сприймання цих просторів як власних, а не чужих [25].

Сам Назарук констатував проблему недостатньої наявності Києва в українській літературі. «Докладні описи Києва і печатанні провідники по Києві мають у своїх мовах і Москалі і Поляки і Німці. А Українці не мають. А там є що знати і чим величатися: бо головно в Києві зібрана велика тисячлітня культурна праця і традиція українського народу, його найкращих дітей всіх його поколінь» [14, с. 25], – писав він у 1926 р.

Аналізуючи спосіб, у який автор «Роксоляни» описує столицю України, можна дійти висновку, що дуже часто реальні міські простори слугують лише ілюстрацією для давніх традицій та усталених стереотипів. У працях Назарука Київ часто отримує ім'я «святого міста». Своєю чергою Києво-Печерська лавра була в його думці про Київ «тим, чим зерно в овочу» [14, с. 3]. До того ж складається враження, що місто дуже часто виступає у Назарука метафорою, узагальненням певних рис «надніпрянських» українців та їхніх помилкових виборів. Так у романі «Осмомисл» літній князь Володимирко пояснює молодому Ярославові політичне становище їхньої держави. Із числа ворогів, крім ляхів, він називає «на сході Київ, такий задрісний о зріст значіння нашого Галича, що навіть не звертає належної уваги на вічну рану, яка йому ятриться від сходу і на нову силу, що росте ціпко в холодному Суздалі» [15, с. 6].

Назарук розвивав цю тему в інших роботах. На його думку, східні українці самі покликали до себе московську владу, оскільки не могли впоратися з надмірною свободою і безладдям: «І прийшов цар восточний, православний. Прийшов з військами своїми і нагайками вигнав основно „свободу“. А за те забрав Україну і святу столицю її» [14, с. 23].

Свою першу поїздку до Києва Назарук здійснив улітку 1913 р. З якоїсь причини він згадував потім (у 1924 р.), що його візит був пов'язаний з участю у певній «виставі» [14, с. 3]. Проте зі

спогадів Дмитра Дорошенка дізнаємося, що Назарук як член галицької делегації був одним із численних учасників похорону Лесі Українки на Байковому кладовищі [4, с. 11]. Львівський «радикал» очікував надзвичайних вражень від цієї подорожі і, як підкреслював, його сподівання виправдалися [14, с. 5].

Важливим моментом для прибульця із Західної України було, і залишається досі, мовне питання. Через призму цієї проблеми дивився Назарук і на визначні місця золотоверхого граду. Так, відвідуючи печерський монастир, Назарук звернув увагу на «молодих „малоросів“ з-під австрійської границі, котрі говорили по-московськи, а щойно згодом показалося, що знаменито знають українську мову» [14, с. 11]. Галицький гість констатував, що старші кияни іноді використовували українську мову, але юне покоління говорило виключно «помосковськи». «Скрізь, скрізь бігали гарні і симпатичні білоглові діти і наповнювали вулиці Подола звуками московської мови. Якже прикро тут у Києві на Подолі» [14, с. 19], – згадував.

Саме ця частина міста виявилася найближчою Назарукові, який відзначав, що архітектура та атмосфера Подолу дозволяли галичанам почуватися як удома [14, с. 19]. Відвідуючи Київ, публіцист не хотів обмежуватися виключно гарними картинками. Коли в нього з'явилося бажання «побачити щось прикре», він подався на прогулянку поблизу Лук'янівської тюрми [14, с. 15]. З інших об'єктів, які справили на нього враження, він називає головний корпус Університету Св. Володимира, який, мовляв, «почервонів від сорому», коли навпроти нього було встановлено пам'ятник царю Миколі I [14, с. 21]. Багатівікова домінація північного сусіда залишила, на думку Назарука, фатальні наслідки в ментальності населення Києва.

Назарук пропагував тезу, що однією з основних помилок київських еліт як доби середньовіччя, так і сучасних йому, було недооцінювання галицького питання. Підкреслював, що саме галичани захищали Київ від татар за часів короля Данила [10, с. 4]. Його лицарі брали участь у кривавих боях на Калці – подібно, як 700 років пізніше солдати Галицької армії мужньо протистояли більшовиком [10, с. 5]. Автор «Осмомисла» наголошував на цьому, що Велика Україна ніколи особливо не рахувалася з галичанами, які, зрештою, стали першими носіями національної потужності та традицій. У свою чергу, галицькі жителі завжди ставилися з належною пошаною до «матері городів

руських». Тезу цю прекрасно ілюструє художній опис захоплення Києва військами Ярослава Осмомисла: «Спокійно падав сніг великими платками і засипав ulиці, доми й церкви вічного города, що мерехтіли в його білих міріадах ніжних хрусталів, невиразним золотим сьайвом. Галицько-волинські полки входили в ulиці святого Київа. Не чути було кровожадних окликів побідників. Вони входили тихо, мов до церкви. Тільки тут і там якийсь старий дружинник, що бував вже в Київі, показав якому молодцеві, що там церков Десятинна, а там Хрещатик, а там Печерська Лавра; той тихо зітхнув і перехрестився тай почав відмовляти молитву. І не пропала ні одна ікона з церкви, ні одна цеглина з його домів» [15, с. 125]. Варто зауважити, що зовсім по-іншому поводяться на сторінках твору загарбники із Суздальського (пізніше Московське) князівства. Вони не пошанували святого міста, профанували і грабували його монастирі і храми, не шкодуючи навіть святої Софії Київської [15, с. 215].

Не викликає сумнівів, що особисте ставлення Назарука до Києва зумовлювалося актуальною політичною ситуацією. Напрямок авторських роздумів знайшов віддзеркалення у художній формі. Знаменні слова лунають у пересторозі князя Володимирка для молодого Ярослава: «Твій одинокий, дійсний противник – йде від сходу сонця з руської землі... Він називається: Київ. Не той старий могутній Київ, батько городів наших, що вмів колись держати в одній руці всі наші землі, тільки той ослаблений Київ, що через свою слабкість утратив своє право й хоче його відзискати в спілці з Ляхами й ордами інших чужинців – против одного Галича» [15, с. 6]. Слід пам'ятати, що події роману відбуваються у XII столітті – ще до заснування Львова. «Осмомисла» Назарук писав під час війни [16, с. 6]. Можна прийняти, що Галич як політичний центр Галичини ототожнюється у цьому тексті зі Львовом. «Тепер Галич, не Київ

голова всім землям нашим, бо Галич найсильніший!» – оголошує Володимирко [15, с. 17].

Процитована фраза не з'явилася на сторінках роману випадково. Думка про те, що Київ утратив своє державотворче значення, лунає у працях Назарука неодноразово. Волею історії саме Львову судилося відіграти роль українського національного центру. Виходячи з концепції «галицького П'ємонту», автор «Роксоляни» мріяв про майбутнє захоплення Великої України галицькими військами. У цьому контексті наводився приклад Пруссії, яка завоювала гегемонію в Німеччині [11, с. 42–43].

Характерно, що також герой оповідання Назарука «Ой Морозе, Морозеньку...» (вперше опубліковано в 1918 р.) – Станіслав Мрозовицький, королівський сенатор із Тереховлі, який перейшов на бік Хмельницького проти поляків, не виявив особливого захоплення старовинним містом: «Київ не зробив на нього глибокого враження. Тільки один Дніпро заговорив до нього своїм невиразним шумом, може тому, що там, на його низу сподівався він побачити нове життя і оснувати власний осідок» [21, с. 14]. Як бачимо, скептичне ставлення до «вічного Києва» не заважало думати про поселення на території Наддніпрянщини.

У підсумку слід сказати, що галичанин Назарук, попри всі культурні та релігійні відмінності, відчував ідентичність та інтимний зв'язок з історичною спадщиною давньоруської столиці. Він не заперечував традиційну роль Києва та його першорядну позицію серед українських міст. Водночас культурним центром сучасного йому українства вважав рідну Галичину з її найважливішим осередком – Львовом. Наголошував на тому, що в результаті довготривалих історичних процесів саме там найчіткіше збереглися організаційні здібності та культурні переваги української нації. Територію Великої України зі «святим» Києвом вважав бажаним напрямком для культурної та військової експансії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бурачок Л. Громадсько-політична діяльність Осипа Назарука (1883–1940): автореферат дис. ... канд. іст. наук / Л. Бурачок – Івано-Франківськ, 2006.
2. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота / Я. Грицак. – Київ, 2006.
3. Дашкевич Я. Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури / Я. Дашкевич. – Львів, 2007.
4. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 роки). Уривки зі спогадів [електро-

ний ресурс] / Д. Дорошенко. – Режим доступу: http://gorod.dp.ua/history/doc/doroshenko_dmytro.pdf (08.09.2011).

5. Зелена О. Суспільно-політичні погляди Осипа Назарука / О. Зелена. – Дрогобич, 2010.

6. Качкан В. Публіцистична спадщина Осипа Назарука / В. Качкан // Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 6: Захіно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. – Львів, 2000. – С. 26–29.

7. Кедрин[–Рудницький] І. Життя, події, люди / І. Кедрин-Рудницький. – Нью-Йорк, 1976.
8. Кучабський В. Січові стрільці. Воєнно-історичний нарис / В. Кучабський // Корпус січових стрільців. Воєнно-історичний нарис / Ред. О. Бабій, В. Зарицький, Д. Герчанівський, Б. Білинський. – Чикаго, 1967. – С. 1–253.
9. Лисяк-Рудницький І. Назарук і Липинський: історія їхньої дружби та конфлікту / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Київ, 1994. – Т. 2. – С. 167–236.
10. Назарук О. Галицька Делегація в Ризі (5) / О. Назарук // Нова Зоря, Ч. 22. – 23 березня 1930. – С. 3–5.
11. Назарук О. Галичина й Велика Україна. Трактат присвячений українським жінкам і військовим / О. Назарук. – Львів, 1936.
12. [Назарук О.] За що ми боремося? / О. Назарук. – Кам'янець, 1919.
13. Назарук О. Зі Львова до Варшави. Утеча перед совітами в пам'ятних днях 2–13 жовтня 1939 року / О. Назарук. – Львів, 1995.
14. Назарук О. Київ і значінне Традиції / О. Назарук. – Шікаго-Ілл[інойс], 1926.
15. Назарук О. Осмомисл. Українська історична повість з XII століття / О. Назарук. – Львів, 1991.
16. Назарук О. Про сучасну українську літературу. Відповідь на анкету «Нового Часу» / О. Назарук // Нова Зоря. – Ч. 87. – 11 листопада 1928. – С. 6–7.
17. Назарук О. Рік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції / О. Назарук. – Відень, 1920.
18. Назарук О. Роксоляна. Жінка халіфа й падишаха Сулеймана Великого Завойовника і Законодавця. Історична повість з 16-го століття / О. Назарук. – N[ew]. Y[ork]. C[ity], 1955.
20. Назарук О. Як називається наш рідний край і нарід? / О. Назарук. – Львів, 1915.
19. Сирота Л. Редакторська робота Осипа Назарука в газеті «Нова Зоря» у 1920–1930-і рр. / Л. Сирота // Мандрівець. – 2009. – № 4. – С. 66–76.
21. Чекановський А. [Назарук О.]. «Ой Морозе, Морозеньку...» / А. Чекановський. – Тернопіль, 1990.
22. Чекановський А. [Назарук О.] По перших виборах на підставі загального права голосування. Огляд сил і тактики українсько-руських партій / А. Чекановський. – Львів, 1907.
23. Швагуляк М. Осип Назарук – журналіст, публіцист, редактор / М. Швагуляк // Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики. Матер. міжн. наук. конф. 25–26 серпня 1995 р. / Відп. ред. Л.І. Крушельницька. – Львів, 1996. – С. 56–64.
24. Szwahulak M. Osyp Nazaruk i jego «ucieczka przed Sowietami» / M. Szwahulak // Nazaruk O. Uciezka ze Lwowa do Warszawy. Wspomnienia ukraińskiego konserwatysty z pierwszej połowy października 1939 r. – Przemyśl, 1999. – S. 11–29.
25. Tuan Y-F. Przestrzeń i miejsce / Y-F. Tuan. – Warszawa, 1987.